

UDK 911.3(497.5)

HISTORIJSKO - GEOGRAFSKI POGLED NA PITANJE PRVOBITNE TERITORIJALNE ORGANIZACIJE HRVATSKE

BORNA FÜRST - BJELIŠ

Izvadak:

U ovom se radu raspravlja o prostornoj i egzistencijalnoj logici ranosrednjovjekovnih župa, kao primarnih teritorijalnih jedinica hrvatskog prostora. Ukazuje se, također, na prepoznatljivi prostorni kontinuitet koji se očituje u kasnijim tipovima organizacije prostora.

Ključne riječi:

Teritorijalna organizacija, rani srednji vijek, župa, prirodna sredina, prostorna logika, prostorni kontinuitet, Hrvatska

PRIMARY TERRITORIAL ORGANIZATION OF CROATIA FROM THE HISTORICO- GEOGRAPHICAL POINT OF VIEW

Abstract:

The aim of this paper is to emphasize the spatial and existential logic of the early mediaeval župa, as primary territorial unit of Croatia, as well as the recognizable spatial continuity of that unit which is manifested in the later forms of the territorial organization of Croatia.

Key words:

Territorial organization, early Middle Ages, župa, natural environment, spatial logic, spatial continuity, Croatia

Uvod

Pitanje teritorijalne organizacije hrvatskog prostora u našoj se literaturi razmatra pretežno s pravnog i pravno - povijesnog aspekta. U tom sklopu, problemu prvobitne ili izvorne teritorijalne organizacije nije posvećena dublja pažnja, dok su ostali aspekti u literaturi, možemo slobodno reći, zanemareni.

Cilj je ovog rada osvijetliti i naglasiti prostornu i egzistencijalnu logiku prvobitne, izvorne teritorijalne jedinice našeg prostora,

kao i prostorni kontinuitet koji se prepoznaje u različitim tipovima organizacije prostora.

Pojam prvobitne teritorijalne jedinice hrvatskog prostora sadrži dva osnovna elementa. Prvi se odnosi na najranije razdoblje od kojeg više ne postoje značajniji prekidi kontinuiteta u razvoju naseljenosti za cjelinu hrvatskog prostora, ili pak, temeljne izmjene započetog razvoja određenog tipa kulturnog pejzaža promjenom kulturne grupe. Drugi se element odnosi na oblik teritorijalne

organizacije za utvrđeno historijsko - geografsko razdoblje, za koji možemo naći potvrde u dokumentima. Dugotrajni procesi teritorijalizacije slavenskih rodovskih zajednica od doseobe imaju svoj prostorno - organizacijski odraz u nastajanju osnovnih teritorijalnih jedinica - župa. Istraživanja značenja pojma župe, kao prve teritorijalno - organizacijske jedinice našeg prostora, te njezinih obilježja, vode zaključku da su značajke prirodne sredine jedan od važnijih čimbenika u početnom oblikovanju teritorijalno - organizacijskih jedinica. Njihova se prostorna logika temelji, naime, na samostalno održivom egzistencijalnom gospodarstvu. U kulturno - ekološkom smislu to se odnosi na odgovarajuću ravnotežu između obilježja i mogućnosti prirodne sredine, načina njezine eksploatacije, demografske varijable, te ekološku održivost takvog sustava.

RASPRAVA I REZULTATI

1. Prostorna logika

Riječ *župa* uglavnom se tumači iz indoeuropskih jezičnih sredstava (SKOK, 1973.; GLUHAK, 1993.). Izvodi se od ie. *g(h)eup* (šupljina, jama) i smatra se da je njeno polazno značenje "udubljeno mjesto". Veže se za sanskrtski *gup* (skloniti, štiti) i *gopa* (šupalj, prazan; pastir, knez, vladalac, čuvar) (SKOK, 1973.; MUSULIN i PAVEŠIĆ, 1975.; GLUHAK, 1993.). Prema grčkom *gype* ima značenje "jama", "sklonište" (GLUHAK, 1993.), a postavlja se u odnos s rječju *regio* (SKOK, 1973.). Župa također ima značenje blaga i pitoma podneblja (MUSULIN i PAVEŠIĆ, 1975.; ANIĆ, 1994.), kraja izloženog suncu (SKOK, 1975.), sunčane, tople i plodne zemlje (MAŽURANIĆ, 1975.), odnosno područja omeđenog prirodnim granicama, npr. u zaštićenoj kotlini ili dolini (GLUHAK, 1993.). Prema istraživanjima BANIĆEVIĆA (1989.), župa kao toponim vuče svoje izvorno značenje iz vulgarnog latiniteta i to kao oznaka za "put

dolinom" (trans valna)¹. Župa znači i skup ljudi, "domaću čeljad" (popolo, gente, populus, gens, familia) (SKOK, 1973.; MAŽURANIĆ, 1975.; MUSULIN i PAVEŠIĆ, 1975.), dakle ima i rodovsko i plemensko značenje.

Župe su, prema tome, primarno zajednice na rodovskoj, odnosno plemenskoj osnovi, koje dugotrajnim procesima stabilizacije naseljenosti tj. teritorijalizacije prerastaju u teritorijalne upravne jedinice. Prijelaz plemenskog pojma župe u teritorijalno - upravni usko je povezan s prijelazom gentilne organizacije u jaču političku organizaciju; u Hrvatskoj, po svoj prilici, u vrijeme Trpimirovića (ŠAMŠALOVIĆ, 1971.).

Pojam župe, međutim, nije izravno vezan uz pojam pojedinih formiranih plemenskih zajednica. Naime, neke su plemenske jedinice bile podijeljene na nekoliko župa i obratno (DABINOVIĆ, 1990.). Niti jedan Porfirogenetov naziv za župu nije vezan za ime plemena. Riječ je o apelativima², tj. geografskim i topografskim nazivima. To znači da su župe kao administrativne jedinice dobivale naziv po kraju (prema rijeci, dolini, gradu i sl.) u kojem su nastale (KLAJČIĆ, 1975.).

Dakle, semantičko značenje riječi *župa*, kao prvobitne teritorijalne jedinice, ukazuje da obuhvaća takva područja koja su mogla tvoriti odgovarajuću gospodarski samostalnu teritorijalnu jedinicu. To znači plodno, zaštićeno područje, omeđeno prirodnim (orografskim, hidrografskim) granicama, pogodno za ratarsku obradu i ispašu, najčešće doline rijeka ili pak polja u kršu i sl.

Elementi prirodne sredine, mogu se dakle, u ovom kontekstu odraziti na prostorni

¹ Toponimsko se ime mijenja, razvija, većinom skraćuje. Pojava je izražena naročito nakon dolaska Hrvata u prostore južno od Drave, kada toponime mijenja pučka etimologija vođena prvenstveno fonetskim razlozima i potrebom da se njihovo značenje što bolje shvati (BANIĆEVIĆ, 1989.).

² Apelativi najbolje čuvaju i izražavaju izvorno značenje, tj. odraz su historijsko - geografskih osobina nekog kraja (PAVIĆ, 1980.:125).

obuhvat teritorijalne cjeline. To je osobito izraženo u početnoj fazi oblikovanja, iako se preko nje odražuju i na kasnije oblike teritorijalne organizacije. Ovi oblici, međutim, s vremenom proživljavaju brojne modifikacije, pa ih često s izvornikom spaja tek tanka nit.

Ako prirodnu sredinu promatramo kroz njeno značenje primarnog egzistencijalnog okvira, od važnosti je njen značaj kao kompleksa, a ovisno o njemu i različita obilježja pojedinih njenih elemenata. Naime, različiti tipovi prirodnih sredina na različit će način utjecati na primarnu koncentraciju ljudi, lokaciju i tipove naselja i naravno na tip egzistencijalnog gospodarstva. Primjerice, u aridnim, sredozemnim i krškim tipovima prirodne sredine postoji tzv. "zakon vode". Dakle, hidrografski elementi su egzistencijalni elementi koji određuju lokalizaciju i koncentraciju naseljenosti. U humidnim, pak, tipovima prirodne sredine, s nepropusnom stijenskom podlogom, razumljivo je da se ovakav odnos ne može uspostaviti. Naprotiv, hidrografski element povezan s morfografskim i općim pedoekološkim obilježjima prirodne sredine često može otežati naseljavanje (plavljenje, zamočvarenost). Kombinacija dvaju različitih tipova prirodne sredine, tj. njena dvojnost, temelj je funkcionalnoj komplementarnosti egzistencijalnog gospodarstva. Ovdje može biti riječ o transhumanci u širem smislu ili pak o tradicionalnom gospodarskom vrednovanju koje uključuje pokretno ekstenzivno stočarenje u nizinskim zonama i polikulturu u pobrđima ili prigorjima, koji ju, zbog raznolikosti topografsko - pedološke osnove, omogućuju. Ove postavke imaju svoju potvrdu već u prvim, izvornim oblicima teritorijalne organizacije hrvatskog, tj. starohrvatskog i slavonskog prostora, kako na najvišoj razini, tako i na nižim razinama teritorijalne organizacije. Naime, činjenica da je ranosrednjovjekovna dalmatinska Hrvatska primarna hrvatska teritorijalno - politička cjelina, velikim dijelom proizlazi upravo iz dvojnog karaktera prirodne

sredine. Komplementarnost mediteransko - submediteranskog primorja i visokog dinarsko - krškog planinskog prostora ima ključno značenje za razumijevanje njene primarne geopolitičke funkcije, odnosno temelj je funkcionalne komplementarnosti, neophodne za razvoj transhumantnog stočarskog gospodarstva. A upravo je ono temeljna gospodarsko - politička pretpostavka oblikovanja ratničke organizacije primarnog hrvatskog ranosrednjovjekovnog teritorija (ROGIĆ, 1992.:68). Na nižoj razini teritorijalne organizacije uočava se jednaka zakonitost.

Prostorna logika primarne teritorijalne jedinice, temeljena na egzistencijalnoj ekonomici, ima tri osnovna izraza. Prvo, elementi prirodne sredine mogu tvoriti *okvir* takve cjeline, bilo reljefni tj. orografski, bilo hidrografski. Drugo, mogu, naprotiv, činiti njenu *os*, tj. dominantni, često egzistencijalni element (npr. rijeka) oko kojeg se organizira prostorna cjelina koja vremenom evoluiru u jednu prepoznatljivu teritorijalno - organizacijsku jedinicu. Treće, *komplementarnost*

Tab. 1. Područje starohrvatskih župa u odnosu na ključni element prirodne sredine

Tab. 1 Territory of the early mediaeval župa in relation to the dominant element of the natural environment

ŽUPA	ELEMENT PRIRODNE SREDINE			
	Polje u kršu ili sustav polja	Riječni tok ili poriječje	Kombinacija (polje i tok)	Ostalo
Hlijevska	*			
Cetinska		*		
Imotska	*			
Plivanjska			*	
Pesentska			*	
Primorska				*
Bribirska				*
Nonska		*		
Kninska		*		
Sidraška				*
Ninska				*
Krbavska	*			
Lička	*			
Gacka	*			

dviju različitih prirodnih sredina, koja omogućuje razvoj egzistencijalnog gospodarstva, pruža vrlo čvrstu osnovu oblikovanju jedne složene, organizirane i individualizirane prostorne cjeline.

Kod, nama poznatih, starohrvatskih župa vrlo se jasno uočava pravilo (kod više od 70 % župa) da njihov teritorij, iako nema jasnih i odredivih granica, obuhvaća područje polja u kršu, ili sustav nekoliko polja u kršu unutar odgovarajućeg orografskog okvira, te također područje poriječja ili područje uz jedan ili više riječnih tokova, ili pak kombinaciju ovih elemenata (tab. 1.). Kod slavonskih župa, zbog različitog, humidnog tipa prirodne sredine, vrijedi drugačije pravilo. One obično obuhvaćaju područje prigorja uz gorske nizove ili pobrđa u kombinaciji s nizinskim ili dolinskim zonama, dakle, temelje se na funkcionalnoj komplementarnosti prostora, odnosno egzistencijalnog gospodarstva u kulturno - ekološkom smislu.

2. ORGANIZACIJA TERITORIJA

O administrativno - teritorijalnoj organizaciji starohrvatskog teritorija (Dalmacija) za 10. stoljeće na tzv. "županije"³ imamo potvrde u djelu cara Konstantina Porfirogeneta⁴. Pisac taksativno navodi 11 hrvatskih županija (juppania)⁵ i 3 županije, najvjerojatnije, pod izravnom banskom upravom u današnjoj Lici⁶ (PORFIROGENET, 1994.). Pojedini autori smatraju, međutim, da je

³ U literaturi i izvorima na različit se način nazivaju ove primarne teritorijalne jedinice: župa, županija, komitat. U ovom će se tekstu koristiti naziv *župa* za razliku od kasnijih kraljevskih i plemićkih županija.

⁴ Konstantin Porfirogenet: O upravljanju carstvom (naslov izvornika: Constantini Imp. Porphyrogeniti: De administrando imperio, Liber de Thematibus).

⁵ Hlijevanska, Cetinska, Imotska, Plivanjska, Pesentska, Primorska, Bribirska, Nonska, Kninska, Sidraška, Ninska.

⁶ Krbava, Lika, Gacka.

broj ovih teritorijalnih organizacijskih jedinica bio veći od onoga koji nam je poznat iz *De administrando imperio* (BRAŠNIĆ, 1873.; KLAJČ, N., 1975.; DABINOVIĆ, 1990.; MACAN, 1992.). Kao argument toj tvrdnji koristi se također i činjenica da konfiguracija terena u kršu izvanredno odgovara oblikovanju manjih teritorijalnih organizacijskih jedinica vezanih uz riječne doline ili pak polja u kršu, te oko utvrda koje se na takvom terenu vrlo lako podižu (KLAJČ, N., 1975.; DABINOVIĆ, 1990.).

BRAŠNIĆ (1873.) navodi čak 29 župa za koje nalazi potvrde u izvorima do 1102. godine. Točan broj župa u starohrvatskom prostoru, kao i uostalom u slavonskom prostoru, teško je utvrditi. Moguće je npr. da pojedini autori u svojim prikazima više puta navode iste župe, ali pod njihovim različitim nazivima⁷.

Ipak, Slavonija u čitavom ranosrednjovjekovnom razdoblju od 7. - 12. stoljeća nema izravno potvrđenu vlastitu organizaciju kakva postoji u starohrvatskoj jezgri. Termin *župa* ovdje je u navedenom razdoblju nepoznat. Vjerojatnije pretpostavke možemo temeljiti na dokumentima koji se odnose na nešto šire područje. Njihova, postupno sve veća, rasprostranjenost omogućuje nam razmjerno siguran zaključak da je i Slovenje bilo organizirano poput starohrvatskog teritorija i prije 12. stoljeća.

Naime, najstariji trag riječi, koji upućuje na postojanje župa nalazimo u riječi *jopan*, koja se spominje u 8. stoljeću (777. godina) u spisu vezanom za osnivanje samostana Kremsmünstera (Gornja Austrija) (VILFAN, 1971.; MAŽURANIĆ, 1975.). Do 12. stoljeća postoje spisi za već vrlo široko područje na kojem postoje župani i župe. U baltičkom

⁷ Ako prihvatimo Beucov prikaz (BEUC, 1985.; VRBOŠIĆ, 1992.) i usporedimo ga s BRAŠNIĆEVIM (1873.) čini se da potonji spominje npr. Primorsku župu tri puta kao Primorsku, Klišku i Poljičku, a Ninsku dva puta kao Ninsku i Lučku i sl.

Pomorju *suppanorum* (1180. god.); u češkim izvorima od godine 1187. često se spominju *suppe* i *suppani*. Poljska pravna povijest također poznaje župe, a na čelu im je *suppanus* (MAŽURANIĆ, 1975).

Tek od 12. i 13. stoljeća, dakle tek od razdoblja kada već počinje njihova preobrazba i reorganizacija u sklopu osnivanja kraljevskih županija uređenih prema *systema castrorum*, možemo rekonstruirati postojanje župa i u Slavoniji.

Navodi autora koji se bave uređenjem starog Slovinja i pitanjem slavonskih župa⁸ razlikuju se u izvjesnoj mjeri, iako se znatnim dijelom, neposredno ili posredno, temelje na Tkalčićevom popisu župa⁹. Međutim, određen broj zapadnoslavonskih župa pojavljuje se gotovo kod svih autora, kao svojevrsna konstanta¹⁰ u odnosu na one koje se spominju samo sporadično kod pojedinih od autora. Za istočnoslavonski dio raspolažemo samo pretpostavkama da je i on bio jednako organiziran (KLAJČIĆ, Vj., 1882.; BÖSENDORFER, 1950.).

Župe se u latinskim spisima nazivaju *comitatus*. Izuzetak je Novačka župa, koja nosi naziv *Supanatus* de Nouak (1225. god.) (KLAJČIĆ, Vj., 1882.), što je dobra indikacija da su ovi razmjerno mnogobrojni comitatusi 13. stoljeća, u stvari župe, koje se u navedenom trenutku nalaze u procesu preobrazbe. Proces pretvaranja župa u kraljevske županjske teritorije, koji postaju političke

organizacije, završen je u sjeverozapadnoj i istočnoj Slavoniji u 14. stoljeću. To je razdoblje kada se slavonske župe, kao pravno - teritorijalni subjekti smanjuju, slabe i konačno nestaju, što je osobito naglašeno u Posavini (BRESZTYENSZKY, 1892.)¹¹.

Iako etimologijska istraživanja nisu dala konačan odgovor na pitanje podrijetla riječi *župa*¹², ipak ukazuju da je ona, kao pojam osnovne teritorijalne jedinice slavenske kolonizacije, nastala prema časti župana, a ne obratno (ROGIĆ, 1982.). U prilog tome govori i redosljed pojavljivanja ovih termina u dokumentima. Najraniji spisi spominju župane (od 8. do 10. stoljeća), a tek kasnije (iza 11. stoljeća) se spominju i župe kao županovi teritoriji. Pretpostavlja se da su župani bili privilegirani sloj stanovništva općenito, a osobito u vlasničkom smislu, te je, shodno tome, župa pokrajina u kojoj pojedini župan ostvaruje određeno pravo, npr. ispaše (VILFAN, 1971.). Socijalno - politička i ekonomska afirmacija vodećih župana nalazi svoj geografski odraz ponajprije u obliku župskih središta (ROGIĆ, 1982.:72).

3. PROSTORNI KONTINUITET

Kontinuitet naziva *župan* - *župa* - *županija* od vremena naseljavanja sve do danas izniman je slučaj terminološkog kontinuiteta u povijesti lokalnih zajednica (VILFAN, 1971.). Jedan je od geografskih izraza toga da je *župa* kao naziv kraja ušla u toponomastiku i to kao horonim bez atributa, kao i horonim u kojem se nalazi kao stalni atribut¹³.

⁸ Uglavnom TKALČIĆ, 1873.; RAČKI, 1881.; KLAJČIĆ, Vj., 1882.; KLAJČIĆ, N., 1946.; BÖSENDORFER, 1950.

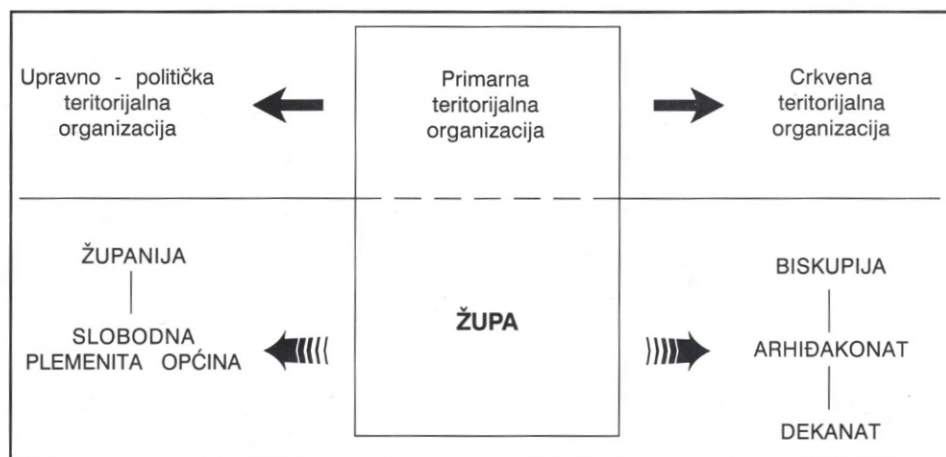
⁹ I. K. TKALČIĆ: Monumenta historica Episcopatus Zagrabienensis saec. XII et XII, Zagreb, 1873. Comitatus croatens (str. 252): Crapuna, Crasu, Crisiensis, Dobicha, Doboca, Dueke, Gerzenche, Glaas, Gorra, Guarig, Guesche, Guethka, Hrozna, Kordua, Kemnuk, Kewe, Morocha, Peset, Podgoria, Polhana, Sana, Sirmium, Varasd, Vrbas, Vereuche, Wolcou.

¹⁰ Radi se uglavnom o slijedećim župama: Novačka, Moravčanska, Rovišćanska, Garešnička, Podgorska, Kalnička, Garička, Gorska, Gorička, Ivanička, Zagorska (Krapinska), Grđevačka, Križevačka.

¹¹ Kod slavonskih se župa općenito postavlja pitanje njihovog podrijetla, odnosno pravnog statusa (KLAJČIĆ, N., 1946.; VRBOŠIĆ, 1992.), pretpostavljamo upravo zbog toga što se o njima može govoriti tek od onog razdoblja kada su zapravo već u nestajanju, tj. u procesu reorganizacije.

¹² Pripisuje joj se slavensko, altajsko i avarsko podrijetlo (ŠAMŠALOVIĆ, 1971.)

¹³ Župa (kod Dubrovnika); Župa Biokovska.

Sl. 1. Shematski prikaz prostornog kontinuiteta teritorijalne organizacije
 Fig. 1 Scheme of the spatial continuity of the territorial organization

Usprkos brojnim modifikacijama teritorijalne organizacije, moguće je, međutim, prepoznati i određeni prostorni kontinuitet. Naime, prvobitna se teritorijalna organizacija preuzima, odnosno ugrađuje u tipove teritorijalne organizacije koji ju slijede (sl. 1.).

Razvojni se proces županijskog sustava Hrvatske prati, dakle, od starohrvatskih župa, preko kraljevskih županija od kraja 11. stoljeća i plemićkih županija od 13. stoljeća, koje nastaju dokinućem feudalnog sustava (1848.), te moderniziranih županija druge pol. 19. stoljeća, sve do gašenja županijskog sustava 1922. godine i napokon njihovog ponovnog konstituiranja 1992. godine (PANDŽIĆ, 1994.).

Organizacija županija provedena je najprije u Slavoniji, međutim oskudni izvorni materijal za 11. i 12. stoljeće ne dozvoljava utvrditi u kojem je opsegu ona provedena. Oslanja se na starije slavonsko župsko uređenje. Ladislav I. Arpadović (1091. - 1095.) preuzima dotadašnja središta u zapadnom dijelu Slavonije, a s njima i Zagreb. Gotovo svi nazivi županija u dravsko - savskom međuriječju, kao i onih između Kupe i Save stariji su od njihovog osnutka (KLAJČ,

N., 1982.)¹⁴. Sjeverozapadna Slavonija je u početku organizirana u nekoliko županija: Zagrebačka, Zagorska (Krapinska), Varaždinska, Križevačka i Virovitička. Županijski sustav potkraj 13. stoljeća zahvaća i Hrvatsku (BÖSENDORFER, 1950.).

Smatra se da je područje jedne takve županije obuhvatilo područja nekoliko manjih župa, koje od tada unutar nje čine kotare ili distrikte (KLAJČ, Vj., 1882.; BRESZTYENSZKY, 1892.; LASZOWSKI, 1899., 1910; BÖSENDORFER, 1950.; DABINOVIĆ, 1990.), tj. dobivaju više teritorijalno - administrativni značaj, ili pak, slobodne *plemenite općine*, kao zemljišno - vlasničke zajednice. Na taj se način status i teritorij plemenitih općina postavlja u odnos s prvobitnim ranosrednjovjekovnim župskim zajednicama. Naime, pojedini rodovi, odnosno bratstva starih župskih teritorija, unutar novih županijskih teritorijalnih cjelina, u tom se smislu, zadržavaju kao zemljišne zajednice, a time zadržavaju i osnovne uredbe i odnose koji su postojali

¹⁴ Ladislav je zatekao Zagorje, Križ, Viroviticu, Goru, Goricu, Požegu, Vrbas, Sanu (KLAJČ, N., 1982.).

u starim župskim zajednicama, a odnose se, poglavito, na zajedničko vlasništvo¹⁵.

Prostor sjeverozapadne Slavonije od postupnog utemeljenja kraljevskih županija uređenih prema *systema castrorum* kao vojničkih i administrativno - gospodarskih prostornih jedinica ne mijenja bitno svoja obilježja s historijsko - geografskog stanovišta¹⁶.

Zagrebačka županija najstarija je županija na području sjeverozapadne Slavonije. U svom prvobitnom pretpostavljenom opsegu ima za granice Medvednicu i tri rijeke oko nje: Krapinu, Lonju i Savu. Međutim, Sava je granica Županije samo u jednom znatno manjem dijelu, jer se čini da je Zagrebačka županija već vrlo rano prešla Savu i protezala se gotovo do Kupe (KLAJČ, N., 1982.). Više autora (KLAJČ, Vj., 1882.; LASZOWSKI, 1899.; ČUK, 1942.; BÖSENDORFER, 1950.) daje pretpostavke o tome koja je župska područja

obuhvatila Zagrebačka županija, međutim razumljivo je da se one, obzirom na nedostatak tako ranih vrela donekle razlikuju¹⁷. To je pitanje koje se, naravno, u svojoj biti, proteže na ono prethodno tj. pitanje izvornih župskih teritorija.

Fundacijskih dokumenata o osnutku Županije, kao i Zagrebačke biskupije nema, međutim o osnutku Biskupije 1094. godine saznajemo iz Felicijanove isprave (1134. god.). Teritorijalni opseg Biskupije kroz povijest se mijenjao, kao i njena unutarnja organizacija. Biskupija je prema najstarijem poznatom izvoru podijeljena na župe, dekanate i arhidakonate¹⁸. Ono što je kod toga značajno jest da se ponovno može uspostaviti veza s primarnom, tj. izvornom teritorijalnom organizacijom, odnosno između različitih tipova organizacije prostora koji ju slijede. Naime, crkvena je organizacija, po svemu sudeći, slijedila već postojeću teritorijalno - političku, odnosno obrambenu i upravnu organizaciju. Područje arhidakonata, u tom smislu, poklapala su se, ili bitno odgovarala područjima starih župa što su se vremenom stopile u veće županije (KLAJČ, N., 1975.; BUDAK, 1994.). Sami nazivi arhidakonata u 14. stoljeću doista upućuju na stare župske teritorije¹⁹. Popis župa i arhidakonata Zagrebačke biskupije što ju pruža opis Ivana arhidakona Goričkog iz 14. stoljeća (1334.) odraz je uglavnom dovršenog procesa započetog početkom 12. stoljeća (BUTURAC, 1944.; BUDAK, 1994.).

¹⁵ Poznat je razmjerno velik broj takvih zajednica, plemenitih općina (Draganići, Cvetkovići, Pribići, Krašići), koje postoje, kao takve, još relativno dulje vrijeme, ali ipak se pomalo gase, osobito u 15. stoljeću. Turopoljska je plemenita općina, u razdoblju od šest stotina godina, od prvog njenog statuta (1278.) do prestanka hrvatsko - ugarskog prava (1875.) priznata u javnom pravu. S obzirom na teritorijalni obuhvat čini se da je u njenom obuhvatu očuvan tek dio primarnog župskog teritorija, čiji su pojedini dijelovi raznim kraljevskim darovnicama razdijeljeni.

¹⁶ U nekim dijelovima Hrvatske između 16. i 17. st. postoje ipak značajni prekidi kontinuiteta, npr. pod vojnokrajškom upravom. U istom razdoblju najveće su i teritorijalne promjene dijela Zagrebačke županije. Naime, područje jugoistočno od rijeke Kupe obuhvatila je organizacija Vojne krajine, te će taj teritorij ostati izvan županijske uprave do njenog ukidanja, odnosno spajanja s Civilnom Hrvatskom (1881.). Sjeverozapadne, sjeverne i sjeveroistočne granice ne mijenjaju se bitno.

¹⁷ Uglavnom se radi o teritoriju Podgorske (KLAJČ, Vj., LASZOWSKI), Gorske i Goričke župe (KLAJČ, Vj.), dok BÖSENDORFER ubraja i područje Moravečke župe (prema ČUKU), ali i Ivaničke, Dubravske i Turopoljske župe, dok ČUK Gorsku i Goričku župu označuje kao granične Zagrebačkoj županiji.

¹⁸ Prema popisu Ivana arhidakona Goričkog 1334. godine.

¹⁹ Arhidakonati Zagrebačke biskupije: Gora, Zagorje, Svetačje, Gušće, Zagreb, Dubica, Komarnica, Gorica, Kalnik, Vaška, Čazma, Bekštin, Varaždin, Vrbovec (BUTURAC, 1944.:5).

Iz popisa 1501. god. (RAČKI, 1872.), saznajemo da je Zagrebački arhidakonat promijenio naziv u Katedralni, ili pak da oba imena postoje istodobno. Kasnije se njegov južni, prekosavski dio odijelio i čini zasebni pod nazivom Turopoljski arhidakonat (SZEMAN: Mappa Dioecesis Zagrab., 1822.).

Prema tome, prepoznatljivi prostorni kontinuitet očituje se na sljedeći način:

1. Županijska organizacija Hrvatske preuzima i reorganizira zatečenu prvotnu teritorijalnu organizaciju.

2. Vjerojatno je ispravna pretpostavka da se teritorijalno - politička organizacija podudarala s crkvenom tj. da je potonja slijedila obrambenu i upravnu organizaciju.

3. Iako granice i prostorni obuhvat nisu apsolutno definirani, takva organizacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ima kontinuitet kroz cijelu hrvatsku povijest, sve do njenog ukinuća 1922. godine²⁰.

Uz prepoznat prostorni kontinuitet teritorijalne organizacije Hrvatske od ranoga srednjeg vijeka, u starohrvatskome prostoru vjerojatan je kontinuitet iz kasnoantičkog razdoblja²¹.

ZAKLJUČAK

Istraživanje prvobitne teritorijalne organizacije Hrvatske ukazalo je na odgovarajuće

²⁰ Nakon toga slijedi razdoblje čestih promjena organizacijskih koncepcija sve do najnovijeg razdoblja; Aktualna političko - teritorijalna županijska organizacija RH pokušala je uvažiti i izraziti historijske, prometno - gospodarske i druge čimbenike koji čine osnovnu prostorno - organizacijsku jedinicu prirodnom cjelinom (HRŽENJAK, 1993.).

²¹ Pri formiranju nekih hrvatskih župa bitna je bila kasnoantička crkvena teritorijalna organizacija salonitanske metropolije. Primjerice, Cetinska se župa formirala na teritoriju parohije Aequum, Kninska na teritoriju parohije Magnioticum, Plivska na teritoriju parohije Salvaticum, Imotska na teritoriju parohije Sarzetorum, Psetska u okviru teritorije ludrumske biskupije (GOLDSTEIN, 1996.: 16).

zakonitosti u vezi s prostornim obuhvatom, odnosno prostornom logikom župa, kao primarnih teritorijalnih jedinica, kao i u vezi s kasnijom teritorijalnom organizacijom hrvatskog prostora.

Prostorna logika župe temelji se na samostalno održivom egzistencijalnom gospodarstvu. U kulturno ekološkom se smislu to odnosi na odgovarajuću ravnotežu između osobina i mogućnosti prirodne sredine, načina njene eksploatacije, demografske varijable, te ekološku održivost takvog sustava. U tom kontekstu, razumljivo je da će različiti tipovi prirodne sredine različito utjecati na prostorni obuhvat teritorijalne jedinice. U starohrvatskome krškom prostoru, hidrografske se elemente pojavljuje kao imperativ. Stoga se elementi prirodne sredine u više od 70 % starohrvatskih župa javljaju kao okvir (hidrografske, orografske) ili pak, kao os (npr. riječni tok) oko kojeg se organizira prostorna cjelina, koja vremenom evoluirala u prepoznatljivu teritorijalno - organizacijsku jedinicu. Kod kontinentskih, slavonskih župa uslijed različitog, humidnog tipa prirodne sredine, ne vrijede istovjetni odnosi. Ovdje se ističe funkcionalna komplementarnost prostora, odnosno egzistencijalnog gospodarstva, koja pruža čvrstu osnovu oblikovanju složene, organizirane i individualizirane prostorne cjeline.

Nadalje, pokazuje se da se, ovako utemeljeni, župski teritoriji ugrađuju u kasnije oblike područnog ustrojstva Hrvatske, kako u upravno - političku, tako i u crkvenu teritorijalnu organizaciju. Stari su župski teritoriji, dakle, usprkos brojnim modifikacijama kroz povijest, u temeljima teritorijalne organizacije Hrvatske, a imaju svoju duboku prostornu i egzistencijalnu logiku.

LITERATURA

- Anić, V., (1994.): Rječnik hrvatskoga jezika. Novi Liber, Zagreb
- Banićević, B., (1989.): Imena župa na otoku Korčuli. Korčula
- Beuc, I., (1985.): Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Pravni fakultet, Zagreb
- Bösendorfer, J., (1950.): Agrarni odnosi u Slavoniji. JAZU, Zagreb
- Brašnić, M., (1873.): Župe u hrvatskoj državi za narodne dinastije. Rad JAZU 25: 31-53, JAZU, Zagreb
- Bresztyenszky, Š., (1892.): Pravno - poviestni podatci o Turopolju. Zagreb
- Budak, N., (1994.): Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku. "Dr. Feletar" Zagreb - Koprivnica
- Buturac, J., (1944.): Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334. Zbornik Zagrebačke biskupije 1094 - 1944, Zagreb
- Ćuk, J., (1942.): Županija zagrebačka. Zagreb
- Dabinović, A., (1990.): Hrvatska državna i pravna povijest. NZMH, Zagreb
- Fürst - Bjeliš, B., (1996.): Historijsko - geografska analiza prostornog pojma tradicionalne regije Turopolja. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu
- Gluhak, A., (1993.): Hrvatski etimološki rječnik. August Cesarec, Zagreb
- Goldstein, I., (1996.): Županije u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj. Hrvatske županije kroz stoljeća, 9-20, ŠK, Zagreb
- Hrženjak, J., (1993.): Lokalna samouprava i uprava u Republici Hrvatskoj. Informator, Zagreb
- Klaić, N., (1946.): Dioba i funkcioneri comitata u XII i XIII stoljeću. Separat Filozofskog fakulteta, Zagreb
- Klaić, N., (1975.): Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. ŠK, Zagreb
- Klaić, N., (1982.): Povijest Zagreba. Liber, Zagreb
- Klaić, Vj., (1882.): Slavonija od X - XIII v. Zagreb
- Laszowski, E., (1899.): Stara hrvatska županija Podgorska (Comitatus Podgorya). Rad JAZU 138, JAZU, Zagreb, 1-54
- Laszowski, E., (1910.): Povijest Plemenite općine Turopolja nekoć Zagrebačko Polje zvane. sv. 1, Zagreb
- Macan, T., (1992.): Povijest hrvatskog naroda. NZMH & ŠK, Zagreb
- Mažuranić, V., (1975.): Prinosi za pravno - povijesni rječnik. Informator, Zagreb
- Musulini, S., Pavešić, S. (ur.), (1975.): Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. XXII, JAZU, Zagreb
- Pandžić, A., (1994.): Zagreb na zemljovidima svoje županije i biskupije, Zagreb na geodetsko - katastarskim zemljovidima i u zemljišnim knjigama. katalog izl.:28-44, Zagreb
- Pavić, R., (1980.): Geografski aspekti toponimije. Spomen - zbornik o 30. obl. GDH, GDH, Zagreb, 121-134
- Porfirogenet, K., (1994.): O upravljanju carstvom. August Cesarec & AGM, Zagreb
- Rački, F., (1872.): Popis župa Zagrebačke biskupije 1334 i 1501. g. Starine 4: 201-230, JAZU, Zagreb
- Rački, F., (1881.): Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod. Rad JAZU 56, JAZU, Zagreb, 63-140
- Rogić, V., (1982.): Regionalna geografija Jugoslavije. knj.1, ŠK, Zagreb
- Rogić, V., (1992.): Postanak i mijene hrvatskog teritorija (Historijska geografija Hrvatske). Geografski horizont 38, HGD, Zagreb, 2:67-75

Skok, P., (1973.): Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. knj. 3, JAZU, Zagreb

Szeman, J., (1822.): Mappa Dioecesis Zagrabensis. Budapest

Šamšalović, M., (1971.): Župa (Županija), Enciklopedija Jugoslavije sv. 8. JLZ, Zagreb

Tkalčić, I. K., (1873.): Monumenta historica Episcopatus Zagrabensis saec. XII et XIII. Zagreb

Vilfan, S., (1971.): Župa (Županija) (u Sloveniji), Enciklopedija Jugoslavije sv. 8, JLZ, Zagreb

Vrbošić, J., (1992.): Povijesni pregled razvitka županijske uprave i samouprave u Hrvatskoj. Društvena istraživanja 1, Institut za primjenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1: 55-69

Summary

PRIMARY TERRITORIAL ORGANIZATION OF CROATIA FROM THE HISTORICO - GEOGRAPHICAL POINT OF VIEW

by

BORNA FÜRST - BJELIŠ

The aim of this paper is to emphasize some special aspects of the *župa*, the primary spatial unit of our territory. The word is about the spatial, existential logic and about the recognizable spatial continuity of that unit, which is manifested in the later forms.

The spatial logic is based on the existential economics, and has three basic, different senses: environmental elements as its spatial *frame* (orographic, hydrographic); environmental elements as its *axis*; environmental *complementarity*.

Beside the existing terminological continuity, it is possible to recognize the spatial continuity as well: županian organization of Croatia takes over and reorganizes already existing spatial organization on *župas*; ecclesiastical organization follows the territorial - political organization; although the borders and spatial extent are not absolutely defined, this organization has the continuity through the whole history (till its suppression in 1922).

Dr. sci. Borna Fürst - Bjeliš, asistentica, Geografski odsjek PMF-a Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19/II, Zagreb